

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ. ՆՈՐԱՇԷՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ
ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Պատմական Տեղեկանք

Նորաշենի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին գտնուում է Թիֆլիսի կենտրոնական մասում, Մեյտանի այժմ էլ գործող Սուրբ Գեորգ եկեղեցուց ոչ հեռու, Լսելիձե փողոցի եզրին: Այն հիմնադրուել է 1467ին, ռմն Սատաթի կողմից իր հօր՝ Պրն. Սուլթանի, պապի Պրն. Թաւաֆալի, կողակից՝ Վիշելի եւ այլոց յիշատակին: 1650ին Խոջա Նազարը վերակառուցել է քայքայուած հին եկեղեցին: Գրեթէ կառուցել է «Ուստա» Պետրոսը: 1672ին Տփղիս այցելած Ժան Շարդենը հեղեցին յիշատակում է միեւնոյն անուամբ: Հերթական նորոգութիւնը կատարուել է 1795ին, Բեհրուդեան Մելիք-Աւետիքի հրամանով եւ Գրիգոր Քահանայի նախաձեռնութեամբ (մէկ այլ աղբիւր նշում է 1793ը): 1808ին դարձեալ նորոգուել է գործակալ Տէր-Ղազարի եւ Պրն. Մունթոյեանի գլխավորութեամբ: Պատճառը՝ 1795ի Աղա-Մահմատ Խանի աւերիչ արշաւանքն էր, որից տուժել էր նաեւ Նորաշենի Ս. Աստուածածին եկեղեցին: 1875ին, Ներսէս Կաթողիկոսի թոյլտուութեամբ նորոգուել է եկեղեցու Կղմիկտրէ տանիքը: Շէնքի ներսում նորոգումներ են կատարուել նաեւ 1897-1900 թուականներում: Բակում հանգչում են Տիկ. Լիտա Թաւմաշեանի, Վարդանովներից մի քանիսի, Տիկ. Կատարիինէ Փրիդոնեանի եւ այլոց ահւնները: «Արմեանակի Պազար» փողոցի

վերակառուցման կապակցութեամբ, 1924-25 թուականներում կազմուած մասնագէտներու խորհուրդը (Յուշարձանների Պահպանութեան Բաժնի վարիչ Ս. Կակաբաձե, Գ. Չուրխանշուիլի, Գ. Չիտայա, Ա. Սեւերով, Շ. Չըխենկելի, Քաղաքի Բարեկարգման Բաժնի պետ՝ Ս. Քուրդիանի, վերահսկիչ՝ Արաշիձե եւ Ագլաձե) ձայների մեծամասնութեամբ որոշում են քանդել Նորաշենի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին, քայք Ն. Սեւերովի անկումը դիմադրութեամբ որոշումը չի հաստատուում: Նիստը գումարուել էր 1925ի Յուլիսի 2ին:

Հարիւրամեակներ շարունակ Նորաշենի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին հայ եւ օտար հեղինակներն ու այցելուները իրենց թողած գրաւոր աղբիւրներում յիշում են որպէս Տփղիսի գլխաւոր հայկական եկեղեցիներից մէկը: Այդ փաստը չեն թաքցրել նաեւ վրաց ուսումնասիրողները, քայք 1989ից սկսած՝ եկեղեցին սեփականացելու կամ իւրացնելու նպատակով վերջիններիս կողմից չդադրող ոտնձգութիւններն առանձնապէս սուր բնոյթ ստացան 1994ի վերջերին:

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՎՐԱՍԿԱՆԻ
ՎԵՐԱՄԵՆԼՈՒ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
ԺԱՄՆԱՆԱԿԱԳՈՐԽԻՒՄ

29 Դեկտեմբեր 1994.- Երեսնում լոյս տեսնող «Ազգ» օրաթերթի (#250) առաջնորդող՝ «Թիֆլիսի Սուրբ Նորաշենի Հայկական եկեղեցին Վտանգուած է»

յօդուածն ահազանգում է, որ եկեղեցու ներսում պահուող գրքերը սկսել են դուրս բերուել, իսկ յաջորդ ֆայլերը լինելու են եկեղեցու ներսում ու վերանայում:

29 Դեկտեմբերի.- Երեւանից ժամանած նկարիչ Խաչատուր Գեորգեանին եւ լրագրող Նկարիչին Լազարեանին ընդունում է Վրաստանի Պատրիարք Իլիա Զրդի քարտուղարը՝ Հայր Թեոդորոս Ջոխաճէն: Հիւրերի նպատակը մէկն էր՝ իմանալ, թէ վերջապէս ի՞նչ է սպասում Նորաշէնի եկեղեցուն: Կարճ զրոյցը ցաւօք վերածուեց վիճարանութեան եւ անցաւ ոտքի վրայ, քանի որ քարտուղարը հիւրերին անգամ չէր առաջարկել նստել: Վէճի ընթացքում Ջոխաճէն նշել է, որ վրացական Սիոնի հարեւանութեամբ անթոյլատրելի է որ լինի հայոց եկեղեցի.- «Մենք այն պէտք է դարձնենք վրացական»: Ապա անկողնու է, թէ «վրացիները շինել են եւ ծախել հայերին», իսկ Խ. Գեորգեանի «Դա ի՞նչ արտայայտութիւն է, եկեղեցին առ ու ծախի առարկայ չէ, եւ քաջի այդ ո՛չ հայը, ո՛չ ռուսը եւ ո՛չ էլ արեւմտաեւրոպացին, այլ ձեր վրացին է գրել» Թ. Կիլիկիլիան, որ այդ եկեղեցին հայկական է» պատասխանեց յետոյ առանց ցոստութիւն ասելու Հայր Ջոխաճէն թողեց հիւրերին ու շտապով հեռացաւ:

29 Յունուար 1995.- Շրջակայ հայ քնակիչները նկատել էին, որ արդէն մի քանի օր եկեղեցու ներսում ինչ որ աշխատանքներ էին կատարում: Հետաքրքրուողներին հարցնանք պատասխան է տրուում, թէ բնմը մեղքուածք ունի եւ ընթացում են վերականգնման աշխատանքներ:

2 Փետրուար.- Քանդում-ձեւափոխումների լուրը առնելով, Նորաշէնում հաստատուած վրաց Տարիկ Քահանային իրենց բողոքն են յայտնում Վիրահայոց Մշակութա-Քարեգործական Ընկերութեան Աշխատակազմի Մուրադեանը

եւ Վրաստանում ՀՀ դեսպան Լ. Խաչատրեանը, սակայն Հայր Տարիկը արհամարհանքով է վերաբերում վերջիններիս եւ շարունակում դեկլարել ներսի քանդման աշխատանքները:

5 Փետրուար.- Արդէն հիմնաքարն է (հայոց եկեղեցիներում բնմը քանակաւ քարձր է եւ այնտեղ հասնում են քարէ սանդղակներով) մէջտեղում կանգնում է վրացական ռեմոնտի մի մարմարակերտ խաչ, իսկ բեմառաջում վրաց եկեղեցիներին բնորոշ կամարակապ պատմէ:

8 Փետրուար.- Ոչնչացում են եկեղեցում՝ խորանի մօտ, պատի մէջ ագուցուած երկու գեղաճանդակ խաչքարերը, որոնք կրում էին 1650ի ընդարձակ արձանագրութիւններ՝ շուրջայնցի «Ռատա» Պատրիարքի մեծով եկեղեցու գրեթէ կառուցման կարեւոր յիշատակութեամբ: Քանդում են նաեւ պատի ստաղի այն մասը, որի երեսին պահպանուել էին Յովնաթանեան դպրոցից՝ Միրզայանի երկու որմնակարները (19րդ դարի սկիզբ):

12 Փետրուար.- Մի խումբ տեղացի հայեր, որոնց թում եւ մի երիտասարդ լուսանկարիչ, ցանկանալով ներս մտնել եկեղեցի, հանդիպում են Հայր Տարիկի եւ նրա շուրջ համախմբուած մի խումբ վրացի երիտասարդների դիմադրութեան: Վերջիններս, հայերի երեսին շարունակ «հետաքրքիր» պատկեր, գնացել ձեր երեսանը, դուր խղճուել աշխարհով մէկ ցրուած ժողովուրդ է, հերիք չէ երկու ժամ ենք մուրիւ (նկատի ունենանք Սուրբ Գեորգ եւ Եւրիանեցոց եկեղեցիները Մշակութա-Քարեգործական Մշակութա-Քարեգործական եւ Հայաքարում): Սա մերն էր, դուր գնել է մեզանից, մեր Իլիան մեծ հայրենասէր է եւ ուզում է Մշակութա վերածել ուղղափառութեան կենտրոնի» ու այլ աշխարհի խօսքեր, ծածկ ենթակեցին նաեւ հայերից մէկին, որը ցանկանում էր լուսանկարել եկեղեցում կատարուած աւերածութիւնները:

15 Փետրուար.— Վրաց ծեսով կատարուեց եկեղեցու օծումը: Հանդէսը կատարողն էր Արխագիայից փախստական Քահանայ Դանիէլը: Նորաշէնի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին կոչուեց Խարեթա (Աւետեաց):

17 Փետրուար.— Օրթոքսալեցի (Թաղամաս Թրիլիսում) մի խումբ գայրացած հայ կանայք եկեղեցի մտնելով յարձակոււմ են Հայր Տարիէի վրայ փետտելով վերջինիս մօրուէր: Սա մի կերպ իրեն ազատելով կանանց ձեռքից, գոռում է. «Դեռ չ'ը եմ, սուրբ Գեորգը ու էջմիածնեցոցն էլ կը վերցնենք»:

20 Փետրուար.— Թիֆլիսահայ համայնքի մի խումբ անդամներ բողոքով դիմում են Վրացական Խորհրդարանի խօսնակ Վախտանգ Գոգուաձէին, որի միջնորդութեամբ ժամանակաւորապէս դադարեցում են դեռեւս շարունակուող բանդան-ձեւափոխման աշխատանքները:

22 Փետրուար.— Տարիէ Քահանան ինքնագլխի շարունակում է եկեղեցու հայկական նշանների բանդումը, փակում են արեւմտեան ճակատից բացուած լուսամուտները:

23 Փետրուար.— Հաւատացեալ Վարդանոյշ Միֆայէլեանը եկեղեցի մտնելով նկատում է, որ խորանի անբումից յետոյ դրա առջեւ գոյացրել են մէկուկէ մեքր խորութեամբ մի փոս, իսկ նրա մօտ ոսկորներ էին ցրի տրուած: Հայր Տարիէլը մօտենալով կնոջը, ռոտով հրում է ոսկորները դէպի փօսը եւ մի տախտակով ծածկում այն, իսկ Վարդանոյշ մայրիկին կոպտօրէն հրելով դուրս է հանում եկեղեցուց:

24 Փետրուար.— Մեյտանի Սուրբ Գեորգ եկեղեցու աւագ Քահանայ Նդիշէ Յարութիւնեանը եւ էջմիածնից ժամանած մի սարկաւազ եկեղեցի են մտնում այն պահին, երբ Հայր Տարիէլը սանդուղքի աստիճաններին կանգնած, մի ձեռքով երկաթէ բուք գործիք, իսկ միւսում զօղող սարք (նա նախկինում մոմագործ արհեստաւոր է եղել), ինչ-որ բան էր փանդում պատի մէջ: Տէր Նդիշէի խնդրանքին, թէ մի պահ իջէք, խօսելիք կայ՝ վրացի հոգեւորականը պատասխանում է. «Մի քահանայ էլ ես եմ, ինչպէս որ դու, եւ եւ կարգադրութիւն ունեմ եւ իմ աշխատանքն եմ կատարում» ու շարունակում է իր «աշխատանքը»:

28 Փետրուար.— Կոպտօրէն եկեղեցուց դուրս են հանում գրադարանավարուհի Օֆէլիա Սամանեանին, որը եւս վրդովուած էր անբումների լուրից եւ ցանկացել էր տեսնել կատարուածը: Այդպէս՝ շատ հայերի արգելում են մուտք գործել եկեղեցի:

13 Մարտ.— Վրացահայ համայնքի հրաւերով Թիֆլիս են ժամանում Գարեգին եւ Դրիգորիս արքեպիսկոպոսները, Ներսա Վարդապետը եւ ՀՀ ԳԽ Մարզու Իրաւունք-ների Ցանձմածոյզովի Նախագահ Ռ. Պապյանեանը: ** Նրկու օր անց վերջիններիս ընդունում է Իլիա Չրդ Պատրիարքը: Զրոյցի ընթացքում որոշում է փակել եկեղեցին մինչեւ Հայաստանից մասնագետների մի խմբի հրաւիրումը, որոնք կը հանդիպեն վրաց մասնագէտների հետ եւ կ'որոշեն եկեղեցու ճակատագիրը: Իսկ եկեղեցի այցելել՝ Պատրիարքը մերժում է՝ պատճառաբանելով, թէ վրաց ժողովուրդը բնած չէ, ուստի պէտք չէ յուզումներ առաջացնել:

** Այս յանձնախումբը նշանակուած եւ դրկուած էր Թիֆլիս Կաթողիկոսական Տեղապահ Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեանի եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի որոշումով:

17 Մարտ.— Եկեղեցու հարաւային պատին է մօտենում մի էֆսկավատոր եւ պատից ընդամէնը մէկ մեթր հեռաւորութեամբ ընդգրկում տարածքի վրայ երկու մեթր խորութեամբ փոս է փորում: Շրջակայ հայերի հարցին պատասխանում են, թէ եկեղեցու համար խանութ եւ կարի արհեստանոց պիտի կառուցեն:

Շրջակայ հայերը վկայում են, որ եկեղեցու դուռը վրացիները յաճախ են բաց անում:

19 Մարտ.— Համապատասխան շինանիւթի փոխարէն եկեղեցու բակ են փոխադրում պեթոնէ հսկայական խողովակներ, որոնք ակնյայտօրէն հարկաւոր էին կոյուղու մոտոգամն համար:

20 Մարտ.— Եկեղեցու հիւսիսային լուսամուտի գոգին տեղադրում են վրաց սրբապատկերներ, որպէս զի վրացի հաւատացեալները այդտեղ մոմ վառեն:

28 Մարտ.— «Ախալի Թառքա» («Նոր Սերունդ») թերթում (#20) լոյս տեսաւ «Ո՛ւմ Համար է Ղօղանջում Զանգը» վերնագրով եւ «Փակեցին Վրացական Եկեղեցին» ենթավերնագրով յօդուածը, որտեղ Կիորիկի Շալուտաշվիլին ցաւ էր յայտնում, որ Վրաստանի մէջ հայերին յաջողուել է փակել տալ արդէն օծուած եւ գործող վրաց եկեղեցին: Յօդուածագիրը, որը դժգոհ էր Վիրահայ համայնքի դրսեւորած գործունէութեան, իր միջոցն աւարտում է հետեւեալ անտեղի լրատուութեամբ. «Թիֆլիսի Գլղան արուարձանում, մոռակառոյց վրաց եկեղեցու աւագ Քահանայ Վասիլիի վրայ յարձակուել է ուն հայ՝ Գեորգեան, որը յանցագործութեամբ համար, սակայն, իրաւապահ մարմինների կողմից պահուել է միայն 1 օր»:

29 Մարտ.— Թիֆլիսում լոյս տեսաւ «Մարջի» («Հմուտ») գլխադական թերթի 4րդ համարը՝ «Թիֆլիսում Վրացիների

առջեւ Փակեցին Եկեղեցին» վերնագրով անհեղինակ յօդուածով: Այստեղ եւս ամփոսանք է յայտնում, որ նորաբաց վրաց եկեղեցին հայերի ճնշմամբ փակուել է, եւ ճնշողատուում են վրաց իշխանութիւնները, որ տեղի են տուել հայերին: Այս յօդուածի վերջում էլ անտեղի գուգահեռներ են արւում Արխագիայի «Բաղրամիանի» անուան գումարտակի եւ Զաւախի հայերի իբր հակավրացական գործունէութեան միջեւ եւ շեշտում է, որ վրաց իշխանութիւնները հերթական անգամ մեղմ են հայերի հանդէպ:

18 Ապրիլ.— Թիֆլիսում լոյս տեսնող «Զաւալֆազկաւի Վայնմնի Վտեմօսք»-ի #73-ում տպագրուած յօդուածում, հեղինակ Միխայիլ Այդիմովը Հայր Տարիելի կատարածը կոչում է Վանալիզմ, քանի որ եկեղեցին սեփականացնելու մպատակով ոչնչացուել էին խորանը եւ 19րդ դարի սկզբների որմնականները (ոչնչացուած խաչքարերի մասին ոչինչ չի նշել): Այդիմովը գրում է, որ Նորշէմի Սուրբ Աստուածածինը արդէն 7րդ հայոց եկեղեցին է, որ վերջին տարիներին վրացացուել է Թիֆլիսում, իսկ Սուրբ Աստուածածնից յետոյ հերթը Սուրբ Նշանինն է:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Խորին ցաւով պիտի արձանագրենք, որ հայ մշակոյթի յուշարձանների միտումնաւոր ոչնչացման կամ իւրացման երեւոյթը Վրաստանում արդէն տասնամեակների վաղեմութիւն ունի, բայց այն, ինչ կատարւում է 1988 ի երկրաշարժից անմիջապէս յետոյ ու առ այսօր, կարելի է թերեւս համեմատել միայն 1930ական թուականների վերջերին եւ 40ականներին կատարուածի հետ: Վերջին 5-6 տարիների ընթացքում միայն Թիֆլիսում անհետացել ու ոչնչացուել է շուրջ 210 հայերէն վիմագիր արձանագրութիւն: Նորագման

անուան տակ բարբարոսաբար ֆանդու-
աւերում են հայոց եկեղեցիներին բնորոշ
բարձր քեմերը, մկրտարանի աւազանները,
խաչկալներն ու մինչեւ անգամ
զանգակատները: Էլ չենք խօսում
խաչքարերի ու տապանաքարերի մասին:
Այդ կերպ Տփղիսի երբեմնի 41 հայկական
եկեղեցիներից մինչեւ վերջերս կանգուն
մնացած 16 եկեղեցիների մեծ մասը
այլափոխուեց ու վերացացուեց վերջին
5-6 տարիների ընթացքում: Միայն այս
տարուայ Յունուարին գրեթէ ամբողջապէս
աւերուեց Ջորաբաշի Սուրբ Գեորգ եկեղեցին
(Հաւաքարում), որի մասին որեւէ տեղ
չիշուեց կամ չգրուեց, կարծես 1600ի
գանձակեցի հայ գաղթականները երբեւէ
չէին էլ կառուցել այս եկեղեցին: Եւ ահա
հերթը հասաւ Նորաշէնին:

Հայ մասնագէտները պիտի հանդիպեն
վրացի մասնագէտների հետ: Մեծ բան:
Պայթեցուած Շամֆորեցոց Կարմիր
Աւտոարան եկեղեցու ֆանդման պատճա-
ռով էլ հանդիպեցին, բայց եկեղեցու
կանգուն մնացած մասերն էլ ամրացնելու
փոխարէն ֆանդեցին, իսկ փլուածները
որպէս շինադր հեռացրին: Ի՞նչ արդիւնք
կարող ենք ակնկալել այդ հանդիպումից,
երբ գործ պիտի ունենանք Յովնաթանեան
նկարչական դպրոցից 4 անկրկնելի
որմնանկարներին առանց խղճի խայթի
ֆերող-թափող Հայր Տարիելի ու նրա
նմանների հետ: Այսօր Վրաստանում ջնջում
են հայ միտքը, մեր պատմութիւնը, կոր-
ծանում են մշակոյթի ու արուեստի եզակի
գործերը միայն նրա համար, որ վրացական
չեն: Անկասկած, եթէ ձեւափոխութիւնների
միջոցով եկեղեցիները իւրացնել չյաջողուէր,
դրանք եւս պիտի հիմքից աւերուին:

Ցաւ է, մեծ ցաւ, որ
ֆաղափաղութեան համաշխարհային
գանձարանում իրենց ուրոյն տեղն ունեցող
վրացիների ներկայ սերնդի որոշ
պատասխանատուներ, ընտրել են դրացի

ժողովրդի մշակոյթի ոչնչացման կամ
իւրացման յանցաւոր ու ամօթաբեր
ճանապարհը: Առաւել ցաւալի է, որ մեր
մշակութային ժառանգութեանը տիրանալու
անպատուարներ գործողութիւնները
ղեկավարում ու իրականացնում է
քարձրաստիճան մի հոգեւորական: Այո՛,
Վրաստանի Պատրիարքը (երբեմն
յորորչում է կաթողիկոս) Յուշարձանների
Պահպանման եւ Վերականգնման Պետական
Վարչութեան լուռ համաձայնութեան գլուխ
է կանգնել ծաւալուած վանտալիզմին:
Բաւական է միայն նշել 1992ի նրա
կատարած մի յայտարարութիւնը.
«Վրաստանի տարածքում գտնուող բոլոր
յուշարձանները, առաւել եւս կրօնական
բնոյթ ունեցողները, Վրաստանի Պետութեան
եւ Վրաց եկեղեցու սեփականութիւնն են»:
Մեղմ ասած, մոլորութեան մէջ են նաեւ
վրացի այն մտաւորականները, որոնք
հայոց եկեղեցի ֆանդող կամ իւրացնող
Պատրիարքին համարում են «մեծ
հայրենասէր»:
Մեղք, մեղք այն
ժողովուրդին, որի մտաւորականը կարող
է վանտալիզմը հայրենասիրութեան հետ
շփոթել: Բայց բնութեան մէջ չարն ու
կեղծիքը երկար ճանապարհ չունեն: Եւ ի
վերջոյ անկասկած գալու է հատուցման
պահը:

ՍԱՄՈՒԷԼ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ